

**YENİ BULUNTULAR IŞIĞINDA
KUZEYDOĞU ANADOLU KAYA MEZARLARI**
Light of New Findings in Northeastern Anatolia Rock-cut Tombs

Yasin TOPALOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi ABD.
tyasin@atauni.edu.tr

Özet

Doğu Anadolu'nun dağlık coğrafyasında kendilerine özgü bir kültür oluşturmayı başaran Urartular, mimarlıkta ve maden işçiliğinde önemli eserler oluşturmuşlardır. Dini inançlarıyla şekillenen ölü gömme yöntemleri de Urartu'nun kendine özgü mimari özelliğinin bir yansımasıdır. Urartu egemenliği altındaki bölgede her geçen gün yeni Urartu mezarları belgelenmekte ve böylece Urartu'nun ölü gömme geleneği ve bu ölü gömme geleneği içinde kaya mezarlarının durumu daha iyi anlaşılmaktadır. Günümüze kadar tüm Urartu coğrafyasında tespit edilen kaya mezarlarının sayısı 50 civarındayken bununun 18'i Kuzeydoğu Anadolu'da (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır) tespit edilmiştir. Bu bakımdan Urartu'nun kuzeyi çeşitli nedenlerin de etkisiyle kaya mezarları üzerine sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için ayrı bir önem taşımaktadır. Bu yazıda, Urartu'nun kaya mezarlarının kökenleri, işlevleri ve tarihlendirmeleri üzerine görüşleri destekleyecek veya değiştirecek yeni tespit ettiğimiz 8 kaya mezarı değerlendirilecek ve yeniden yorumlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Kaya Mezarları, Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır

Abstract

Succeeded in creating a culture of their own unique in the mountain landscape of Eastern Anatolia, Urartian created important works in architecture and metal working. The methods of the burial dead shaped by their Religious belief are also the reflection of unique artifact features of Urartian's own. New Urartian tombs have been documented under Urartian jurisdiction, perpetually and thus the tradition of Urartian's burying the dead and the state of rock-cut tombs in the tradition of burying the dead are understood better. To date, the number of rock-cut tombs detected in all the geography of Urartian has been about 50 and 18 of these have been identified in Northeastern Anatolia (Erzurum-Erzincan-Kars-Igdir). In this regard, the north of Urartian is important to make reliable judgments. In this paper, 8 rock-cut tombs, which will support or change opinions related to origin functions and being dated of Urartian rock-cut tombs, will be determined and Urartian rock-cut tombs will be tried to being interpreted.

Keyword: Urartian, Rock-cut Tombs, Erzurum, Erzincan, Kars, Igdir

İlk Çağ'da insanların hayat ve özellikle ölüm üzerine düşüncelerinin sanılanın aksine oldukça detaylı ve toplumlar arası farklılıklar arz ettiği anlaşılmaktadır. Böylece ölü gömme ritüelleri oluşmuş, özenli ve bölgesel farklılıklar gösteren mezarlar yapılmış, mezarlara ölü hediyeleri konulmuştur¹.

Bu ölüm ve ölü gömme geleneklerinde M.Ö. I. Binde Doğu Anadolu'da Urartu devletinin belirleyici bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bölgede birçok alanda önemli gelişmeleri ortaya koyan Urartular, ölü gömme geleneklerinde ve mezar mimarisinde de önemli ilkleri gerçekleştirmişlerdir. Urartu'nun içinde bulunduğu siyasi ortam, sosyal yapı ve artan nüfus, halkın ihtiyaçlarına cevap verecek bir ölü gömme geleneğinin ve mimarisinin oluşmasına neden olmuştur. Böylece ölüm ritüelleri daha da gelişim göstererek, her yönetici ile biraz daha çeşitlenip halka yönelik bir kültür haline almıştır. Giderek gelişen ve farklılaşan bu kültür aslında farklı etnik grupların ortak bir sanat anlayışı ve dini inanca sahip olmasındandır. Bu kültür gelişiminin Urartu'nun temelini oluşturduğu kabul edilen Hurri, Nairi ve Uruatri gibi topluluklardan itibaren devam ettiği takip edilebilmektedir². Ancak bu gelişim süreci Urartu ölü gömme geleneğini zenginleştirse de dönemler arasındaki ayrımı net bir şekilde belirlememizi zorlaştırmaktadır. Bu köklü ölü gömme geleneği muhtemelen toplumsal statülerle alakalı olarak farklı tip mezarların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Günümüze kadar Urartu mezar mimarisi üzerine yazılan çalışmalarda Urartu mezarları, inşa şekli, boyut, malzeme, plan ile birlikte sosyal statülere göre de sınıflandırıldığı görülse de en temel sınıflandırmanın inşa şekli olduğunu kabul etmek daha doğru olacaktır. Buna göre Urartu mezarları inşa şekilleri bakımından yer altı oda mezarları (oyma, örme, oyma-örme), taş-sandık mezarlar, toprak mezarlar, urne tipi mezarlar, küp mezarlar ve kaya mezarları şeklinde tasnif edilebilir³. Bu temel ayırmadan sonra bu mezarları

¹ SAGGS, H.W.F. 1953: *Some Ancient Semitic Conceptions of the Afterlife*; ÜNAL, A. 1975-76: "Hititlerde Ölümlere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler", *Anadolu XIX*, 165 vd.; ÇEVİK, N. 2000: *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Ankara, 7.

² ÇEVİK, 2000: 8.; ÇİLİNGİROĞLU, A. 2011, "Urartu Dini", *Urartu: Doğu'da Değişim*, (Ed. K. Koroğlu- E. Konyar), İstanbul.

³ YİĞİTPAŞA, D. 2010: "Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi-25*, 177-202; ÇAVUŞOĞLU R- H. BİBER, 2008: "Van-Kalecik Urartu Nekropolü Üzerine Bir Değerlendirme" *Aykut Çınaroğlu'na Armağan*, Ankara, 189-212; KONYAR, E. 2005: "Urartu'da Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri", *Turing Türkiye Belleteni- 89*, 36-40.; ÖĞÜN, B. 1974: "Urartu Halk

kullanılan malzeme, boyut, plan ve kim için yapıldığı gibi özelliklerine göre de ayrı ayrı değerlendirilebilir.

Yukarıda bahsedilen Urartu mezarlarından hiç şüphesiz en görkemlisi kaya mezarlarıdır. Urartu'da üst bir sınıfa yönelik yapıldığı anlaşılan bu tür mezarlarının sayısı bu nedenden dolayı çok azdır. Ayrıca anıtsal yapısı nedeniyle tespitinin daha kolay olması ve stratejik konumları tahribatlarını artırmış, bir kısmının şapel, mescit ve benzeri amaçlarla yeniden planlandırılması bu tür mezarların günümüze kadar sağlam bir şekilde gelmesini engellemiştir.

Friglerle birlikte Anadolu'daki kaya mezarı geleneğinin anıtsal ölçekteki örneklerini oluşturan Urartuların bu kültürü batıdan mı aldığı yoksa kendi içinde bağımsız olarak mı geliştirdikleri günümüzde tam olarak anlaşılamasa da çok odalı kaya mezarların Urartu ile geliştiğini ileri sürmek mümkündür. Büyük bir ustalık isteyen bu tür mezarlarda bölgesel anlamda farklılıklar görülse de tüm Urartu kaya mezarlarında ortak bazı özellikler belirlenebilmektedir. Madencilik etkisiyle düz ve pürüzsüz duvar yapılarına sahip olan kaya mezarlarının içlerinde niş, seki, sunak çukuru gibi çeşitli mezar donanımları bulunmaktadır.

Son dönemde yapılan yeni yayınlar tek ve çok odalı kaya mezarlarının dönemleri ve özelliklerinin farklı olduğunu ileri sürmektedir. Bu ayrımla birlikte çok odalı kaya mezarlar için bazı özellikler ortaya çıkmıştır⁴. Bu özellikler aynı zamanda tek odalı mezarlarla çok odalı mezarları birbirinden ayıran özellikler olarak ele alınmış olmalıdır⁵. Buna göre çok odalı kaya mezarlarının belirleyici özellikleri şöyledir:

- Bir ana oda ve buna bağlı odalardan oluşan çok odalı bir yapı olması

Mezarları", Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Anma Kitabı, 443-469.; SEVİN, V. 1986: "Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar", Anadolu Araştırmaları-X, 329-350; KONYAR; Urartu Mezar Tipleri ve Gömü Adetleri, Urartu: Doğu'da Değişim, (ed. K. Köroğlu - E. Konyar), İstanbul, 2011.

⁴ KÖROĞLU, 2005: "Doğu Anadolu Kaya Mezar Gelenekleri", Arkeoatlas-4, 120-121; KÖROĞLU, 2007: "New Observations on the Origin of the Single-Roomed Rock-Cut Tombs of Eastern Anatolia", Belkis Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan, (ed. M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, H. Peker), İstanbul, 445-456; KÖROĞLU: 2008: "Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni" Arkeoloji ve Sanat-127, 21-38;

⁵ KONYAR, 2011: 208-209.

- Güvenlik için surların içinde bir konuma yapılması
- Önlerinde bir platform yer alması ve kaya basamaklı veya patika bir yolla ulaşılabilmesi
- Sürekli kullanıldığı için bir kapısının olması gerekliliğinden girişlerde kapı için mil yataklarının bulunması, silmelerin yapılması

Bunun dışında istisnai durumların görüldüğü diğer özellikler ise şöyledir:

- Tuşpa Neft Kuyu Mezarında olduğu gibi dış duvarların bazılarının işlenerek daha anıtsal ve düz bir cephe oluşturulması⁶
- İç duvarlarda genellikle niş açıklıkları yapılması⁷
- Oda tabanında çoklu gömünün bir sonucu olarak kullanıldığı düşünülen kuyu biçimli atık veya alternatif çukurların bulunması⁸
- Duvarların birleşme noktalarının çeşitli bezemelerle süslenmesi⁹
- İnsitu durumunda bir kaya mezarı tespit edilemediği için kaya mezarı ile ilişkilendirilen merkezde tespit edilen keramik verisi (Bianili keramik)¹⁰.

Ölü gömme geleneğinde ayrı bir yeri olan kaya mezarları daha öncede belirtildiği gibi seçkin bir kitleye yönelik yapıldığı için Urartu coğrafyasında sayıca azdır. Ancak her geçen gün yeni buluntularla bu kaya mezarları daha iyi tanınmakta ve işlevleri ile birlikte Urartu dini inançları daha iyi değerlendirilebilmektedir. Bu kapsamda bizde yazımıza konu ettiğimiz yeni kaya mezarları ile bu amaca yönelik değerlendirmelere katkı sağlayabileceğimizi düşünmekteyiz.

⁶ KONYAR, 2011: 208; KÖROĞLU, 2011.

⁷ KONYAR, 2011: 208; KÖROĞLU, 2011.

⁸ KONYAR, 2011: 208; KÖROĞLU, 2011.

⁹ ÇEVİK, 2000: 6-67; TOPALOĞLU, Y. 2011: "İğdır Bölgesi'nde Yeni Urartu Kaya Mezarları Tunç Çağı" *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13-2, Edirne, 309-326; KARAOSMANOĞLU, M. 2004: "Urartu Kaya Mezarlarının Kökeni Üzerine", *Anadolu'da Doğdu- 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan*, (Ed. H. Işkan, G. Işın), İstanbul, 419-423.

¹⁰ KÖROĞLU, 2008: 33.

	Yer	Ölçüleri (Ana Oda)	Oda
Günbuldu ¹¹	Ağrı-Diyadin	-	1
Doğubayazıt ¹²	Ağrı-Doğubayazıt	2,8 x 4,38 x 1,8 m.(üst) 0,82 x 0,6 x 1,6 m.(alt)	1 1
Atabindi-I ¹³	Ağrı-Tutak	5,52 x 5 x 2,7 m.	3
Atabindi-II		5.1 x 6,7 x 2,3 m.	1
Dayıpınarı ¹⁴	Ağrı-Tutak	2,2 x 1,95 x 2,27 m.	1
Dönertaş ¹⁵	Ağrı-Tutak	? x ? x 1,1 m.	2
Erbildi (Haciseli) ¹⁶	Elazığ-Harput	2,4 x 2,1 x 1,52 m.	1
Kürdemlik (Saribük) ¹⁷	Elazığ-Harput	3 x 2 x 1,7 m.	1
Çakalos (Balcalı) ¹⁸	Elazığ-Karakoçan	1,3 x 1,83 x 1,54 m.	1
Merhamendi ¹⁹	Elazığ-Karakoçan	1 x 1,7 x 1,7 m.	1
Mirali-I ²⁰	Elazığ-Keban	2,22 x 1,93 x 2,1 m.	1
Mirali-II		2,53 x 3,05 x 2,47 m	1
Köşker ²¹	Elazığ-Merkez	1,5 x 1,1 x 0,95 m.	1
Tanrıvermiş-I ²²	Elazığ-Merkez	2,85 x 2,3 x 2,2 m.	1
Tanrıvermiş-II		2,8 x 1,8 x 1,8 m.	1
Tanrıvermiş-III		1,3 x 1,1 x 1,4 m.	1

¹¹ KOÇHAN N.-BAŞARAN, C. 1986: “*Diyadin Çevresinin Arkeolojik Araştırması ve Toklucak Kaya Dehlizleri*”, *Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi 14*, Erzurum, 235-254.

¹² TEXIER, C. 1839-42: *Description de l'Arménie La Perse Mésopotamie*, Paris.

¹³ KLEISS, W.-H.HAUPTMANN,1976: *Topographische Karte von Urartu*, Berlin.

¹⁴ IŞIK, F. 1987: “*Şirinlikale, Eine unbekannte Urartäische Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmälern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens*” *Belleten LI /200*, Ankara, 497-534.

¹⁵ BAŞGELEN, N. 1986: “*Doğu Anadolu'dan Demir Çağı'na Ait Bazı Yeni Bulgular II*”, *Arkeoloji ve Sanat 32/33*, İstanbul, 25-30.

¹⁶ SEVİN, V. 1987: “*Elazığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985*”, *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 279-300.

¹⁷ SEVİN, V. 1988: “*Elazığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986*”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II*, Ankara, 1-44.

¹⁸ ÇEVİK, 2000.

¹⁹ KÖROĞLU,2008.

²⁰ ARSLANTAŞ, Y. 2008: “*Yukarı Fırat Bölgesi'nde 2006 Yılı Yüzey Araştırmalarında Tespit Edilen İki Yeni Urartu Kaya Mezarı*”, *Doğu Anadolu Araştırmaları-2008*, Elazığ, 107-116.

²¹ SEVİN, V. 1989: “*Elazığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1987*”, *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 451-500.

²² SEVİN, 1989.

Palu-I ²³	Elazığ-Palu	4,28 x 4,37 x 2,1 m.	4
Palu-II		4,2 x 3,7 x 2,25 m.	4
Palu-III		2,9 x 2,6 x 2,35 m.	2
Şirinlikale-I ²⁴	Erzincan-Tercan	2,75 x 3,6 x 2,1 m.	2
Şirinlikale-II		3,12 x 3,85 x 2,15 m.	1
Çelikli ²⁵	Erzurum-	7,5 x 5 x 2 m.	4
Aydinsu ²⁶	Erzurum-Karayazı	2,1 x 1,8 x 1,35 m.	1
Hasanova-I ²⁷	Erzurum-Karayazı	2,45 x 3,65 x 2 m.	1
Hasanova-II		1,45 x 2,05 x 1,3 m.	2
Hasanova-III		3,45 x 4,35 x 1,9 m.	2
Umudum ²⁸	Erzurum-Merkez	3,72 x 4,5 x 2,54 m.	1
Marifet ²⁹	Erzurum-Pasinler	2,65 x 2,95 x 1,85 m.	2
Pasinler ³⁰	Erzurum-Pasinler	4,3 x 6,15 x 2,8 m.	2
Sürbahan ³¹	Erzurum-Pasinler	-	2
Karakoyunlu ³²	Iğdır-Karakoyunlu	4,2 x 3,6 x 2,1 m.	2
Yoğunhasan ³³	Kars-	4,4 x 5 x 3,2 m.	3
Yeniköy ³⁴	Muş-Malazgirt	2,35 x 1,8 x 1,6 m.	1
Kayahdere ³⁵	Muş-Varto	5 x 3,8 x 2,6 m.	6
Divriği-I ³⁶	Sivas-Divriği	3,4 x 5,3 x 1,65 m.	1
Divriği-II		3,3 x 3,28 x 2,65 m.	1
Vasgirt-I ³⁷	Tunceli-Pertek	2,1 x 1,83 x 1,25 m.	1
Vasgirt-II		-	1
Vasgirt-III		2,4 x 2,15 x 1,5 m.	1
Vasgirt-IV		1,7 x 2,2 x 1,1 m.	1

²³ BAŞGELEN 1986, SEVİN, V. 1994: “Three Urartian Roc-cut Tombs from Palu”, *Tel Aviv* 21, 58-67.

²⁴ IŞIK, 1987.

²⁵ BAŞGELEN, N. 1998: “The Çelikli-Erzurum Rock-Cut Tomb”, *Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel. Karatepe’de ki Işık Halet Çambel’e Sunulan Yazılar*, (Ed. G. Arsebük-M.J. Mellink- W. Schirmer), İstanbul, 95-103.

²⁶ ÇEVİK, 2000.

²⁷ BAŞGELEN, 1986.

²⁸ ÇİLİNGİROĞLU, A. 1982: “Diauehi’de Bir Urartu Kalesi: Umudum Tepe (Kalortepe)”, *Anadolu Araştırmaları-VIII*, İstanbul, 191-203.

²⁹ BAŞGELEN, 1986.

³⁰ LEHMANN, C.F.-HAUPT, 1931: *Armenien Eins und Jetzt*, Berlin-Leipzig.

³¹ ÇEVİK, 2000.

³² ÇEVİK, 2000.

³³ BELLİ, O.-A. CEYLAN, 2002: “A Bronze Age And Urartian Fortress in the Northeast Anatolia, Yoğunhasan”, *Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology - TÜBA-AR-5*, 119-142.

³⁴ ÇEVİK, 2000.

³⁵ BURNEY, C.A. 1966: “A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayahdere” *Anatolian Studies* 16, 55-111.

³⁶ ÇEVİK, 2000.

³⁷ DANIK, E. 2001: “Vasgirt Kaya Mezarları Hakkında İlk Gözlemler”, *İdol- Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi- 9*, 12-16.

Bağın-I ³⁸	Tunceli-Mazgirt	2,35 x 2,65 x 1,78 m.	1
Bağın-II		0,95 x 2,1 x 1,45 m.	1
Kaleköy ³⁹	Tunceli-Mazgirt	3,64 x 5,87 x 2,5 m.	2
Mazgirt-I ⁴⁰	Tunceli-Mazgirt	2,5 x 1,7 x 2,3 m.	1
Mazgirt-II		1,7 x 1,45 x 1,3 m.	1
Ermişler (Mirek) ⁴¹	Van-Merkez	1,6 x 0,9 x 1,3 m.	1
Tuşpa- Kremasyon ⁴²	Van-Merkez	7 x 4,1 x 3,25 m.	1
Tuşpa-Doğu Odaları		9,4 x 6,15 x 6 m.	4
Tuşpa-Horhor		10,50 x 6,05 x 3,52 m.	6
Tuşpa-İçkale		9,32 x 5,5-5,9 x 5,3 m.	7
Tuşpa-K. Horhor		12,6 x 2,90-3,09 x 2,1m.	1
Tuşpa-Neftkuyu		12,4 x 7,27 x 6,2 m.	5
Tuşpa-V nolu Mezar		3,44-3,71 x 1,92-2 x 2m.	1

Türkiye’de Şimdiye Kadar Tespit Edilmiş Olan Kaya Mezarları

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi tüm Urartu coğrafyasında bulunan kaya mezarı sayısı 50 civarındayken çalışma bölgesi olarak belirlediğimiz Erzurum, Erzincan Kars ve Iğdır bölgesinde bizim yeni çalışmalarımızla belirlediğimiz kaya mezarı sayısı 18’e ulaşmıştır. Ayrıca tespit edilmesine rağmen daha detaylı çalışma gerektiren 3 ayrı kaya mezarı (Köroğlu Kaya Mezarı, Karataş Kaya Mezarı ve Karapınar Kaya Mezarı) bu çalışmaya eklenmemiştir⁴³. Bu sayılar dikkate alındığında kaya mezarlarının ve ölü gömme geleneklerinin değerlendirilmesinde çalışma bölgemiz ayrı bir önem taşıdığı ortaya çıkacaktır.

Çalışma bölgemizde bulunan ancak daha önce tespit edildiği için bu çalışmada ayrıca ele alınmayan yukarıdaki tabloda da belirtilen 10 kaya mezarı ise Karakoyunlu, Yoğunhasan, Sürbahan, Umudum, Aydınsu, Marifet, Pasinler K., Hasanova, Umudum ve Şirinlikale’dir. Ayrıca bunların dışında Kuzeydoğu Anadolu’da Urartu dönemine veya Demir Çağı’na tarihlenen diğer gömü yöntemlerindeki mezar alanları ise Ardahan’da Topyolu, Cinnik Nekropoller, Erzincan’da Altıntepe, Pekeriç, Cengerli Nekropoller, Kars’ta Tilkitepe, Yarüstü Nekropoller, Iğdır’da Yürek, Aşık

³⁸ ÇEVİK, 2000.

³⁹ ÖĞÜN, B. 1978: “Die Urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevas und Patnos”, *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, (ed. E. Akurgal), Ankara, 61-67.

⁴⁰ ÇEVİK, 2000.

⁴¹ ÇEVİK, 2000.

⁴² ÇEVİK, 2000; PİOTROVSKİ, B.B. 1966: *Regno di Van. Urartu*, London.

⁴³ GÜNAŞDI, Y.-Y. TOPALOĞLU-A. BİNGÖL-A. CEYLAN, 2012: “Erzurum, Erzincan Kars, Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları-2010”, 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara.

Hüseyin, Iğdır ve Kasımıntığı Nekropollerini şeklinde sıralanabilir⁴⁴.

	Yer	Ölçüleri (Ana Oda)	Oda
Taşbulak	Erzincan-Kemah	2,71-2,87 x 3,43-3,71 x 1,94-2,22 m.	2
Cengerli	Erzincan-Refahiye	3 x 3,28 x 1,35 m.	1
Yollarüstü	Erzincan-Tercan	3,5 x 2,25 x 0,8-0,9 m.	-
Aliçeyrek-II	Erzurum-Horasan	2,95 x 2,49-2,14 x 1,64 m.	1
Asma	Iğdır-Merkez	2,53 x 1,7 x 1,95 m. 2,60 x 5,6 x 1,89-2,12 m.	2
Kızılkule	Iğdır-Merkez	3,20-2,96 x 2,60-2,33 x 1,35-1,87 m.	1
Aşağı Aktaş	Iğdır-Tuzluca	3,10 x 3,13x 2,17-2,19 m.	1
Göktaş	Iğdır-Tuzluca	-	2

Yeni Tespit Edilen Kaya Mezarları

Yazımıza konu aldığımız yeni tespit edilen 8 kaya mezarı (Taşbulak,

⁴⁴ **TEXIER, 1839-42; LEHMANN-HAUPT: 1931; PIOTROVSKI, 1966; HUFF, D. 1968; “Das Grab von Doğubeyazıt. Seine Stellung unter den Urartüischen und iranischen Fels Gräbern” X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 87-95; KLEISS-HAUPTMANN, 1976; SEVİN, V. 1982: “Van Kalesi’nden Bir Kaya Mezarı ve Urartularda Ölü Yakma Geleneği” Anadolu Araştırmaları- VIII, Ankara, 151-158; ÇİLİNGİROĞLU, 1982; BAŞGELEN, 1986; ÖZKAYA, V. 1994: “Erzurum-Horasan-Aliçeyrek Köyü Yüzey Araştırması”, XI. Araştırma Sonuçlar Toplantısı, Ankara, 379-397; IŞIK, F. 1995: “Die offenen Felsheiligtümer Urartus und ihre Beziehungen zu denen der Hethiter und Phryger” Documenta Asian-II; SALVİNİ, M. 1995; Die Religion der Urartaer, Darmstadt; ÇİLİNGİROĞLU, 1997; ÇEVİK, 2000; CEYLAN, A. 2001: Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Ankara; BELLİ-CEYLAN, 2002; BİNGÖL, A. 2002: “Karayazı’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları” Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2,28-29, Erzurum, 173-190.; ERKMEN, M.-A. CEYLAN, 2003; “Pasinler Kalesi Kazısı 2001”, 13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Ankara; CEYLAN, A. 2003: “2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları” 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, Ankara, 311-324; BİNGÖL, A. 2003: En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, A.Ü. Basılmamış Doktora Tezi, 2003, Erzurum; BELLİ O.-E. KONYAR, 2003: Doğu Anadolu Bölgesi’nde Erken demir Çağı Kale ve Nekropollerini, İstanbul; KONYAR, E. 2004; Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul; CEYLAN, A. 2004; “2002 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları”, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, Ankara, 263-272; CEYLAN, A. 2005; “The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age”, Anatolian Iron Ages V, London, 21-29; KÖROĞLU, K., 2005: “Doğu Anadolu’da Kaya Mezar Geleneği”, Arkeoatlas IV, 120-121; KOZBE-CEYLAN, vd., 2008: Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri- 6a-b Demir Çağları, İstanbul; TOPALOĞLU, 2009; BİNGÖL-CEYLAN-TOPALOĞLU-GÜNAŞDI, 2010; TOPALOĞLU, 2011; BARNETT, R.D. 1963: “The Urartian Cemetery at Iğdır”, Anatolian Studies X III, Ankara, 153-198; GİRGİNER, K.S., “Iğdır’da Bir Urartu Mezarlığı”, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi-25, Erzurum, 253-306.**

Cengerli, Yollarüstü, Aliçeyrek-II, Asma, Kızılkule, Aşağı Aktaş ve Göktaş) şöyledir.

Taşbulak Kaya Mezarı: Erzincan İli, Kemah İlçesi'nin 16 km. kuzeybatısında ki Taşbulak Köyü'nün hemen güneyinde yer alan 1.601 m. rakımlı kayalık alan üzerine kurulan kalenin bir parçasıdır. Güney ve kuzeydeki vadileri kontrol altında tutabilecek bir konumda olan kalenin güneyindeki sarp kayalık yamacına açılan kaya mezarına ulaşım güçlükle gerçekleşmektedir. Mezara ulaşımı sağlayan bölümde kayalığın yer yer basamak şeklinde düzeltildiği görülmektedir. (Foto.1-2, Çizim.1)

1.591 m. rakımla kalenin üst noktasından 10 m. aşağıda olan kaya mezarı kalenin bulunduğu tepenin en alt (1.557 m.) noktasından ise 36 m. yüksekliktedir. 1,45 x 0,98 m. genişliğinde bir kapı ile girilen ilk oda Kuzeybatı duvarı biraz daha geniş olmak üzere 2,53 m uzunluğundadır. Bu bölümde tavan yüksekliği 1. 88 m. iken hemen giriş duvarı 2,45 cm uzunluğunda ve 1,80 m. yüksekliğindedir. 163-124 m. arasındaki genişliğe sahip olan bu oda simetrik olmayan dikdörtgen bir yapı arz etmektedir. Duvarlarında veya zeminin de niş, sunu çukuru gibi bir yapı bulunmayan ilk oda 1,24-1,63 x 2,45-2,53 x 1,80-1,88 m. ölçülerindedir.

İlk odadan 0.91-0.83 m. arasında değişen genişliğinde 1,38 m. yüksekliğinde bir eşikli kapı ile daha büyük olan ikinci odaya ulaşılır. 1,94-2,22 m. arasında değişen bir yüksekliğe sahip olan ikinci odanın güneydoğu duvarında 4, kuzeybatı duvarında ise 3 olmak üzere 7 niş bulunmaktadır. 35-40 cm. arasında genişliğe 47-50 cm. arasında değişen yüksekliğe sahip nişlerin hepsinin içinde 3-4 cm.lik küçük çukurlar bulunmaktadır.

Odanın tam güney köşesinin zemininde 35 cm. derinliğinde 55 x 65 cm. ölçülerinde bir sunu çanağı ve sunu çanağından 36 cm. uzaklıkta güneydoğu duvarına paralel aralarında 1,48 m. mesafe olan 5 ve 10 cm. derinlikte ve 13-16 cm.lik çapları olan iki küçük oyuk yer almaktadır.

Kuzeydoğu duvarının boş bırakıldığı görülen mezarın güneybatıdan kuzeydoğuya doğru giderek yükseldiği ve özellikle kuzeydoğu duvarı önünde tavanın yaklaşık 1 m. kadar genişliğinde 30 cm. kadar yükseltildiği görülmektedir.

Kaya mezarı, günümüze kadar erişilmesi zor olduğu için çok fazla tahribata uğramadan gelmeyi başarırken aynı isimle adlandırdığımız kale

sadece temel seviyesinde ayakta kalabilmiştir. Kaya mezarının bulunduğu bölüme yakın düzeltilmiş bir bölümün bulunması, derinliği 90 cm. bulan 70 cm. çaplı birkaç çukurunda bulunması bir kutsal alana sahip olabileceğini düşündürmektedir.

Gerek kale mimarisi, keramik verisi ve gerekse kaya mezarı işçiliği ve mimarisi tipik Demir Çağı özelliği göstermektedir.

Cengerli Kaya Mezarı: Erzincan İli, Refahiye İlçesi'nin 18 km. güneyinde bulunan Cengerli Köyü'nün yaklaşık 1,5 km. güneyinde iki ana kaya üzerine kurulmuş kompleks bir yapının parçasıdır.

Kurtlu Tepe vadisini kontrol altında tutan bir geçit yolu üzerine 1.679 m. rakımlı 50 m.lik bir tepe üzerine inşa edilen Cengerli Kalesi'nin bir parçası olduğunu belirttiğimiz kaya mezarı, kalenin kuzey yamacındaki kayalık yüzeyde yer almaktadır. Günümüzde büyük bir ölçüde tahrip olsa da tek odalı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ön kısmının tamamen tahrip olması nedeniyle giriş kapısı tespit edilemeyen kaya mezarı, 3 x 3,28 x 1,35 m. ölçülerindedir. Bugünkü yapısıyla çokgene benzese de kareye yakın bir planda yapıldığı yer sağlam kalan duvar bölümlerinden anlaşılmaktadır. Zemini günümüzde toprak bir dolgu ile örtülü olduğu için zemine yönelik herhangi bir yapı izi tespit edilememiştir. Güneybatı köşesinde yer alan 91 x 53 cm. ölçülerindeki niş dışında herhangi bir özelliği tespit edilemeyen mezarın tavan örtüsü Urartu kaya mezarlarında görülen işçiliğin dışında kaba ve ovale yakındır. (Foto.3, Çizim.2)

Yerden yaklaşık 1-1,5 m. yükseklikte bulunan kaya mezarına 50 cm. çukurda yer alan 1.61 cm.lik bir giriş bölümüyle ulaşılmaktadır. Mimari özellikleri ile Urartu'nun tipik mezarına tam olarak benzemeyen kaya mezarının kale, kutsal alan ve keramik verisi ışığında Demir Çağı'nda kullanıldığı düşünülmektedir. Kaya basamakları, sarnıçlar, sunak çukurları bulunan kutsal alan ve kaya mezarı ile Demir Çağı özelliği taşıyan merkeze ait keramik verileri ise verileri İlk Tunç, Demir Çağı (Urartu) ve Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir⁴⁵.

Yollarüstü Kaya Mezarı: Erzincan İli Tercan İlçesi'nin 28 km. güneybatısındaki Yollarüstü Köyü'nün hemen güneyinde yer alan tepe

⁴⁵ TOPALOĞLU, Y. Y. GÜNAŞDI, A. BİNGÖL, A. CEYLAN, 2011: "Erzurum, Erzincan Kars, Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları-2009", 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara.

üzerinde yer alan kalenin güneybatısında yer almaktadır.

Kale gibi kaya mezarı da büyük ölçüde tahrip olmuştur. Günümüzde zemin seviyesinde 40-45 cm.lik bir girişten sürünerek girilebilen kaya mezarının içi büyük ölçüde toprakla dolmuştur. Günümüzdeki durumu ile 80-90 cm. bir yüksekliğe sahip olan kaya mezarının girişten sonra tek odalı bir yapı arz ettiği düşünülmektedir. Ancak toprakla dolu bölümde bir başka odaya giriş bulunabileceğinden kaya mezarının kaç odalı olduğu net bir şekilde ileri sürülmemiştir. Büyük ölçüde toprakla dolu olan 3,5 x 2,25 x 0,8-0,9 m. ölçülerindeki kaya mezarı duvarlarında bu seviyede herhangi bir niş veya mezar unsuru tespit edilememiştir. Oldukça özenli ve düz bir duvar işçiliğine sahip olan kaya mezarının altında bulunduğu kale ve keramik verileri ile Demir Çağı'na ait olduğu düşünülmektedir⁴⁶. (Foto.4, Çizim.3)

Aliçeyrek-II Kaya Mezarı: Erzurum İli Horasan İlçesi'nin 14 km. doğusunda bulunan Aliçeyrek Köyü'nün yaklaşık 1 km. güneyinde yer almaktadır. Bölge 1992 yılında Vecihi Özkaya tarafından incelenmiş, bölgedeki yazıtların ve diğer merkezlerin ışığında kumtaşı kayalarına açılmış çok sayıda yapı Urartu dönemine tarihlendirmiş ve merkezlerin Patnos Dedeli'de olduğu gibi daha sonra kilise olarak kullanıldığını belirtmiştir⁴⁷. Ancak bölgede daha sonra araştırma yapan Çevik⁴⁸ yapıların Urartu özelliği taşımadığını muhtemelen Bizans dönemine ait kiliseler olduğu ileri sürmüştür. Bizlerde Nevzat Çevik'in görüşünün daha doğru olduğunu düşünmekle birlikte Vecihi Özkaya gibi merkezin konumu bölgedeki yazıtlar gibi faktörleri de dikkate alarak Demir Çağı'nda da kullanılabileceğini düşünerek daha detaylı çalışmalar yürütmenin gerektiğini düşündük.

Bu amaçla Vecihi Özkaya'nın kilise veya kaya mezarları olarak belirlediği yapıların yaklaşık 500 m. batısında, akarsuyun diğer yamacında kiliselerin aksine farklı kaya türüne farklı bir işçilikle 1.588 m. rakımda inşa edilen bir kaya nişi veya tek odalı bir kaya mezarı tespit edilmiştir. Demir Çağı özelliği taşıdığı kabul edilen 2,95 x 2,49-2,14 x 1,64 m. ölçülerindeki yapının girişi büyük ölçüde tahrip olsa da tek odalı bir kaya mezarı büyüklüğüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zemininin toprakla dolu olduğu görülen yapıda niş, sunu çukuru gibi herhangi bir mezar donanımı tespit

⁴⁶ CEYLAN 2003: 312, KOZBE-CEYLAN vd. 2008: Yollarüstü.

⁴⁷ ÖZKAYA, 1994: 379 vd.

⁴⁸ ÇEVİK, 2000: 26 vd.

edilememiştir⁴⁹. (Foto.5-6, Çizim.4)

Asma Kaya Mezarı: Iğdır İl Merkezi'nin 33 km. güneydoğusundaki Asma Köyü'nün hemen üstünde yükselen tepelik kısımda yer almaktadır. Yakın tarihe kadar toprak altında olduğu bilinen kaya mezarı, yine benzer bir toprak kayması sonrası ortaya çıkmış köylüler tarafından temizlenerek mescit olarak kullanılmıştır.

“Eski Camii” olarak tanımlandığı bu dönemde kısmen tahrip edilen kaya mezarı duvarında bazı oyuklar oluşturulmuş, yapı genişletilmiş ve metal bir kapı takılmıştır. 94 x 1,93 m. ölçülerindeki girişin mescit olarak kullanıldığı dönemde düzeltilerek genişletilmiş olduğu düşünülmektedir.

5,90-6,10 x 3,2-4 m. boyutlarındaki ön bölümden sonra yapı giriş kapıları bulunmayan 47 cm. genişliğinde ve ileriye doğru genişleyen bir bölme ile ikiye ayrılmaktadır. Bu bölümünde mescit olarak kullanıldığı dönemde kapılarının yıkıldığı ve iki odayı ayıran duvarın inceltildiği ve batıdaki odanın büyütüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı boyutlarda olmayan bu odalardan doğudaki 2,53 x 1,7 x 1,95 m. ölçülerinde batıdaki ise 2,60 x 5,6 x 1,89-2,12 m. ölçülerindedir.

Mezarın kuzeydoğu duvarında 62-68 x 46-50 cm. ölçülerinde iki niş, güneybatı duvarında ise ikisi daha sonra tahrip edilse de tespit edilebilen 105-83-56 cm. genişliğinde üç niş bulunmaktadır. Nişlerden birinin kible yönü olması da değerlendirilerek genişletilerek mihrap olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Doğu odasının kuzey duvarının önünde yerden 10 cm. yükseklikte başlayan 2,13 x 0,55 x 1,42 m. ölçülerinde bir seki yer almaktadır. (Foto.7-8, Çizim.5)

Örneklerine Yoğunhasan, Atabindi-I gibi merkezlerde rastladığımız tavana yakın kanallar veya süslemeler Asma Kaya mezarında da görülmektedir. 75 cm derinliğindeki bu kanal kaya mezarının güney duvarından başlayıp kuzeydoğu duvarı boyunca tavan seviyesinde devam etmektedir.

Asma kaya mezarının iç mimarisinin çok özenli olmadığı ve mescit olarak kullanıldığı dönemde de mimarisinde bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Özellikle doğudaki odanın dikdörtgen bir plan taşırken

⁴⁹ GÜNAŞDI- TOPALOĞLU-BİNGÖL- CEYLAN, 2012.

hiçbir mezar unsurun görülmediği batı odasının ovale yakın bir planda olduğu görülmektedir. Aslında duvardaki ve yerdeki izlere bakıldığında özellikle batı odasının dikdörtgen bir plandan oval bir plana dönüştürüldüğü ve muhtemel bir sekinin tamamen yok edildiği anlaşılmaktadır. Köy yerleşmesinin ortasında kaldığı için mimarisi dışında diğer herhangi bir arkeolojik veri elde edilemeyen kaya mezarının mimarisi büyük ölçüde değişse de çizimde belirttiğimiz gibi bir yapıya sahip olduğu anlaşılan yapının Demir Çağı'nda yapıldığı düşünülmektedir.

Ayrıca Asma Kaya mezarının yaklaşık 2,5 km. güneybatısında kaya mezarı ile mimari ve dönemsel farklılık taşıyan muhtemelen Orta Çağ'da inşa edilen kaya odaları bulunmaktadır⁵⁰.

Kızılkule Kaya Mezarı: Iğdır İl Merkezi'nin 39 km. güneybatısındaki Güngörmez Köyüne bağlı Kızılkule (Sıçanlı) Mahallesi'nin batısında yükselen bir tepe üzerinde bulunan merkez; kale, yerleşim alanı, kutsal alan ve kaya mezarından oluşmaktadır.

Kalenin bulunduğu tepenin doğusunda yer alan kaya mezarına günümüzde aşağıya doğru inen basamaklı bir girişten sonra 0,75 x 1,20 m. ölçülerinde ki bir kapı ile ulaşılmaktadır. 3,20-2,96 x 2,60-2,33 x 1,35-1,87 m. ölçülerindeki tek odalı kaya mezarının güneybatı duvarında kısmen tahrip edilen 1,70 m. uzunluğunda 30 cm derinliğinde 50 cm. yüksekliğinde bir niş veya ölü yatağı bulunmaktadır. Günümüzde zemini toprakla dolu olan kaya mezarının bu nedenle zemin özellikleri tespit edilememiştir. (Foto.9-10, Çizim.6)

Düzgün bir işçilik taşıyan kaya mezarının belki de en farklı özelliği hemen batısında yer alan kutsal alanı ve yapıım özellikleridir. Küçük ve tek odalı Kızılkule kaya mezarının bir ön / ana odası olmadığı için inşa edildiği düşünülen 5,75 x 4,55 m. ölçülerinde yaklaşık 26 m² lik kutsal alan bölgedeki en iyi örneklerden biridir. Ana kayanın tıraşlanarak düzeltildiği bu bölümde yer yer 2,6 m. yükseklikte bir kısmın oyulduğu veya düzeltildiği görülmektedir. Kaya mezarının güneybatı duvarına paralel ana kayanın kesilerek açılmak istenen kutsal alanın daha sonra kaya mezarına zarar vereceği düşüncesiyle 70 cm. kadar geri çekilerek yapıldığı anlaşılmaktadır. Bir planlama hatası olduğunu ortaya koyan bu durum 1,5 m.lik hatalı taş

⁵⁰ CEYLAN, A. 2006: "2004 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları" 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara; Topaloğlu, 2011.

kesimiyle bizlere Urartu'nun taş işçiliğini, kutsal alan- mezar ilişkisini ve kutsal alanların kaya mezarından sonra inşa edildiğini göstermesi bakımından önemlidir. Çok odalı kaya mezarlarında bu kutsal alan ihtiyacının ana oda veya ön oda ile karşılandığı bilinmektedir. Demir Çağı inanç sisteminde⁵¹ ölü gömmenin bir ritüel olduğu ve törensel bir işlev taşıdığı bunun içinde bir kutsal alana ihtiyaç duyulduğu düşünüldüğünde tek odalı kaya mezarlarının hemen yanlarında veya yakınında bir kutsal alanın bulunması da bir gerekliliktir⁵².

Göktaş Kaya Mezarı: Iğdır İli, Tuzluca İlçesi'nin 13 km. güneybatısındaki Göktaş Köyü'nün 1 km. kuzeybatısında yer alan sarp kayalık üzerindedir. Kayalığın dirençsiz doğal yapısı nedeniyle günümüzde kaya mezarına ulaşmak mümkün değildir. Her geçen gün yeni kaya parçalanmalarıyla daha ulaşılmaz bir yükseklikte kalan giriş kapısı günümüzde 15 m. kadar yüksekliktedir. Muhtemel bir kalenin bir parçası olan kaya mezarının bulunduğu kayalığın hemen eteğinde Demir Çağı özelliği taşıyan yer altı oyma-örme mezarları ve keramik verileri tespit edilmiştir. (Foto.12-13)

Bir sıra silme ile çevrelenen örneklerine göre büyük giriş kapısına sahip olan kaya mezarına kaya basamaklı bir yolla ulaşıldığı bölge halkı tarafından belirtile de günümüzde daha öncede belirttiğimiz gibi bu yol tamamen ortadan kalkmıştır. Bir ön avlu ve bir odadan oluşan iki odalı bir yapı sahip olduğu duvarlarında nişlerin bulunduğu ve tabanında oval bir oyğun olduğu belirtilse de ulaşılamadığından belgelenememiştir⁵³.

⁵¹ ÇİLİNGİROĞLU, A. 1998: “*Urartu’da Tapınma ve Tapınma Yerleri*”, *Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel. Karatepe’de ki Işık Halet Çambel’e Sunulan Yazılar*, (Ed. G. Arsebük-M.J. Mellink- W. Schirmer), İstanbul, 229-233 vd.; SEVİN, 1994: 58 vd.; TARHAN, M.T. 1994: “*Resent Research at the Urartian Capital Tushpa*”, *Tell Aviv 21-1*, 22 vd.; DİNÇOL, A.M. 1994: “*Cultural and Political Contacts Between Assyrian and Urartu*”, *Tell Aviv 21-1*, 6 vdd. ; ÖĞÜN, B. 1974: “*Urartu Halk Mezarları*”, *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi 50. Yıl Anma Kitabı*, Ankara, 443 vd.; SEVİN, 1987: 35 vd.; IŞIK, 1987: 497-534.; DERİN, Z. 1993: *Demir Çağ’da Doğu Anadolu’da Ölü Gömme Gelenekleri*, *Ege Üniversitesi Basılmamış Dok. Tez.*, İzmir.

⁵² CEYLAN, 2006; CEYLAN 2008; *Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır)*, Erzurum; TOPALOĞLU, Y. 2009: *Kuzeydoğu Anadolu’da Urartu’nun Tarihi Mirası (Kalıntıları ve Arkeolojik Verileri)*, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bas. Dok. Tez.*, Erzurum; Topaloğlu, 2011

⁵³ BİNGÖL, 2002: 175; CEYLAN, 2004: 269; KOZBE-CEYLAN, vd. 2008; TOPALOĞLU, 2009, TOPALOĞLU, 2011.

Aşağı Aktaş Kaya Mezarı: Iğdır İli Tuzluca İlçesi'nin 24 km. kuzeybatısındaki Aşağı Aktaş Köyü'nün hemen üzerinde yer alan merkez; kalesi, kaya basamakları, kutsal kaya işaretleri, kutsal alanı ve kaya mezarı ile bölgedeki önemli merkezlerden biridir.

Kalenin bulunduğu kayalığın güneyindeki kayalığa açılan kaya mezarına günümüzde ulaşan bir yol bulunmamaktadır. Zor ve tehlikeli yollarla yaklaşık 15 m. yükseklikteki girişine ulaşabildiğimiz kaya mezarı tek odalı bir yapı taşımaktadır.

1 x 0,85 m. ölçülerindeki giriş kapısına sahip olan kaya mezarı 3,10 x 3,13x 2,19 m. ölçülerindedir. Kaya mezarının doğu duvarında zeminden 79-80 cm. yükseklikte başlayan ve 75-78 cm yüksekliğindeki silmeli bir seki bulunmaktadır. 2,56 x 1,15-1,17 x 0,75-0,78 m. ölçülerindeki bu sekinin 2,56 m. genişliği içeriye doğru 56 cm daralarak 2 m. olmaktadır. Hemen hemen hiç tahrip olmayan sekinin zemininde herhangi bir oyuk görülmemektedir. Sekinin güney üst köşesinde silmenin hemen bitiminde 9,5 x 12 x 9 cm. ölçülerinde bir oyuk bulunmaktadır. Doğu duvarında ayrıca daha sonraki dönemlerde kullanıldığının da göstergesi olan 4 haç çizimi görülmektedir.

Batı duvarında 25 x 23 x 10 cm. ölçülerinde bir oyuk ve bir haç motifi olduğu görülmektedir.

Diğer duvarlara göre oldukça sade olan kuzey duvarı üzerinde daha sonra yapılan bir haç motifi bulunur.

Zeminde ise kuzey duvarının önünde doğuya doğru 20 x 6,5 cm ölçülerinde, doğu duvarı önünde kuzeye doğru 15 x 6 cm. ölçülerinde ve batı duvarı önünde 12 x 3,5 cm.lik birer oyuk bulunmaktadır. Ayrıca giriş kapısının batı köşesinde 5 cm.lik muhtemelen bir zıvana deliği izi görülmektedir. Oldukça iyi bir işçiliğin ürünü olan tek odalı kaya mezarının güneybatısında ana kayanın düzeltilmesi ile oluşturulmuş bir kutsal alan ve sunak çukurları bulunmaktadır⁵⁴.(Foto.14-17, Çizim.7)

Sonuç:

Çalışma bölgemizde belirlediğimiz yeni 8 kaya mezarı yapısal

⁵⁴ TOPALOĞLU, 2009, TOPALOĞLU, 2011; BİNGÖL-CEYLAN-TOPALOĞLU-GÜNAŞDI, 2010.

anlamda birkaç istisnayı durum dışında benzerlik göstermektedir. Kaya mezarlarından 6'sı tek odalı ikisi 2 odalıdır. Ancak bu örneklerin daha önce belirlenen çok odalı kaya mezarlarının özelliklerinden bir kısmını taşıdığı bir kısmını ise taşımadığı görülmektedir. Bu benzerlikler ve farklılıklar şöyle sıralanabilir.

-*Kale içinde yer alma kriteri:* Tespit ettiğimiz 8 kaya mezarından Çok odalı Asma Kaya mezarı ve tek odalı Aliçeyrek Kaya Mezarı dışında tüm kaya mezarları tek, çok odalı ayrımı yapılmaksızın bir merkezin yani kalenin parçası şeklinde ve kale surları içinde kalmaktadır. Bu bakımdan çok odalı kaya mezarları gibi tek odalı kaya mezarlarının da en azından bir kısmının bir Demir Çağı merkezinin içinde yani korunaklı bir alanda yapıldığı görülmektedir.

- *Önlerindeki platform ve ulaşım için patika veya taş basamaklı yol kriteri:* Yeni tespit edilen 8 kaya mezarından 5'i (Aliçeyrek, Cengerli, Yollarüstü, Asma ve Kızılkule) kolay ulaşımli hatta zemin seviyesindedir. Diğer üç kaya mezarından Aşağı Aktaş için herhangi bir ulaşım imkanı yokken, çok odalı olan Gökteş ve Taşbulak Kaya mezarının günümüzde tahrip olsa da kaya basamaklı bir yol ile ulaşımının sağlandığı anlaşılmaktadır. Gökteş Kaya mezarının her geçen gün taş yapısı nedeniyle biraz daha tahrip olması içine ulaşımı imkânsız kılsa da yakın bir tarihe kadar köylülerin kaya basamaklı bir yolla ulaştıkları öğrenilmiştir. Taşbulak kaya mezarında ise bu taş basamaklar yer yer tespit edilebilmektedir. Bu anlamda çok odalı kaya mezarlarına patika veya taş basamaklı bir yolla ulaşılır kriteri bu yeni mezarlar içinde geçerli olsa da hiçbirinin önünde platform bulunmamaktadır.

- *Kapı ve mil yatağı kriteri:* Çok odalı kaya mezarlarının birden fazla gömü için uzun bir süre kullanıldığından bir kapısının ve kapı içinde bir mil yatağının olması yönündeki kriter, bölgedeki yeni kaya mezarları için değerlendirildiğinde günümüze oldukça iyi durumda ulaşan tek odalı Aşağı Aktaş kaya mezarının girişinde bir mil yatağının olduğu görülmektedir. Tek sekisi (ölü yatağı) ve zeminde muhtemel urneler için oluşturulmuş üç oyuğu olan kaya mezarının daha sonrada kullanıldığı ve tek bir gömü için kullanılmadığı düşünülmektedir. Ancak bölgedeki diğer tek ve çok odalı kaya mezarlarda bu tür bir iz tespit edilememiştir. Bunun tahribat gibi nedenlerle açıklanabilse de girişin sürekli kullanım için açılır-kapanır tarzda bir kapıya sahip olmadığını düşünmekteyiz. Sadece Gökteş Kaya Mezarının girişinde bir kapı yatağı için oluşturulmuş bir silme olduğu düşünülmektedir.

Bu anlamda kuzeydoğu Anadolu'daki mezarların giriş ünitelerinde tek veya çok odalı diye bir ayrımın olmadığını görülmektedir. Aşağı Aktaş örneğinde açılır-kapanır bir kapı izi tespit edilmişse de sarp kaya mezarına ulaşan herhangi bir yol bulunmamaktadır.

- *Keramik buluntusu kriteri*: Tek odalı kaya mezarlarının günümüze kadar ulaşan insitu durumunda bir örneği olmadığı için hemen etrafında tespit edilen keramikler önemli kabul edilmektedir. Şimdiye kadar ki örnekleri dikkate alındığında tek odalı kaya mezarları ile ilişkilendirilen merkezlerin hiçbirinde bianili olarak tanımlanan parlak kırmızı astarlı keramiklerin tespit edilememiştir. Ancak yeni tespit edilen kaya mezarlarında Demir Çağı'na ve özellikle Urartu dönemine tarihlendirilen bianili gibi keramikler tespit edilmiştir. Bianili keramikler özellikle Gökteş, Aşağı Aktaş, Taşbulak, Yollarüstü gibi örneklerde görülmektedir. Fakat buda merkezin Urartu veya Urartu dışında inşa edildiğini gösteren bir ölçüt olarak kabul edilmesinin sağlıklı olup olmadığı tartışılmalıdır. Zira kaya mezarı hangi dönemde yapılırsa yapılsın etrafında Urartu döneminin yaşanması olası bir durum olarak kabul edilebilir. Bu nedenden dolayı her ne kadar tek odalı kaya mezarları ile ilişkilendirilen yeni merkezlerde şimdiye kadar bulunmayan bianili keramikler tespit edilmişse de bu buluntuların tek başına kaya mezarını tarihlendirmek için belirleyici olduğunu düşünmemekteyiz.

-*Oda sayısı kriterine* bakıldığında ise kaya mezarlarının sadece tek bir dönem için inşa edilmediği definlerin uzun bir süre devam ettiği ve ihtiyaçlara yönelik yeni odalar eklendiği anlaşılmaktadır⁵⁵. Tek odalı kaya mezarlarının bir ana odası olmadığı için törenler için ihtiyaç duyulan alanın kaya mezarı dışında yapıldığı görülmektedir⁵⁶. Bu kutsal alanın kaya mezarı ile birlikte düşünüldüğü ve kaya mezarının bir parçası olarak inşa edildiğinin en önemli örneği Kızılkule Kaya mezarındaki planlama hatalı olarak değerlendirdiğimiz taş kesme izleridir. Bu anlamda bu planlama hatası, Kızılkule kaya mezarının yapıldıktan sonra kutsal alan ihtiyacı doğduğunu ve hemen güneybatısında bu amaçla yaklaşık 26 m².lik bir alan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Belki de, Kızılkule örneği dikkate alındığında tek odalı kaya mezarlarında kaya basamaklı veya patika bir yolunun olmayışının temel sebebi zeminde yapılan kutsal alanlardır. Bu kutsal alanlar kaya mezarına sürekli ulaşılması gerekliliğini ortadan kaldırmış olabilir.

⁵⁵ ÇEVİK, 2000: 6-67; CEYLAN, 2004: 268 vd; KÖROĞLU, 2008: 21-38.

⁵⁶ ÇEVİK, 2000.

Yeni yayınlarda⁵⁷ belirtilen Tuşpa dışındaki çok odalı kaya mezarlarının bölgesel yöneticilere ve ailelerine yönelik yapıldığına katılmakla birlikte tek ve çok odalı mezarlarda görülen farklılığın ihtiyaçlar (gömü sayısı, egemenlik etkisi, inşa edildiği coğrafya), diğer etnik gruplar ve dini inanışların etkisiyle olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü ayırım için belirtilen özelliklerin hemen hemen hepsi bölgedeki yeni kaya mezarlarında istisnalar şeklinde görülmektedir. Bu nedenle belirlenen kriterlerin en azından eldeki veriler ışığında yeterli olmadığı ortadadır.

Sonuç olarak belki tek odalı kaya mezarları Urartulara ait olmayabilir ancak mevcut verilerle bir genellemeye tabii tutularak özellikle Hellenistik-Roma dönemine tarihlendirilmesi de doğru olmayacaktır. Zira kaya mezarlarının sayısal anlamda ağırlık kazandığı Erzurum-Erzincan Kars-Iğdır bölgesinde tek ve çok odalı mezarların ilişkilendirildiği merkezlerde Helenistik ve Roma dönemine ait herhangi bir keramik verisinin tespit edilememiş olmasının yanında bu merkezlerde Tunç, Demir hatta Bianili keramikler ağırlıklı olarak görülmektedir.

⁵⁷ KÖROĞLU, 2008: 28; KONYAR, 2011.

RESİMLER VE ÇİZİMLER

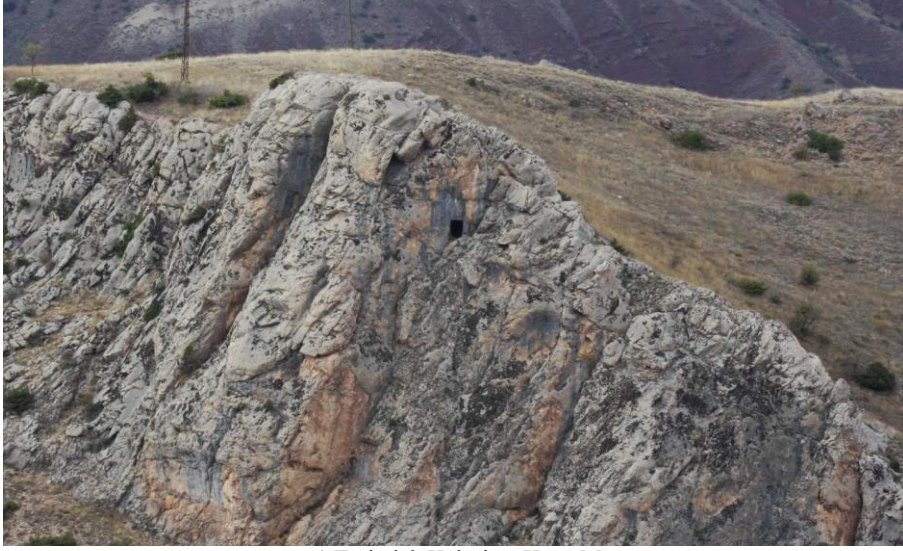

Foto.1 Taşbulak Kalesi ve Kaya Mezarı

Foto.2 Taşbulak Kaya Mezarı Nişli iç yapısı

Foto.3 Cengerli Kaya Mezarı Girişi

Foto.4 Yollarüstü Kaya Mezarı Girişi

Foto.5 Aliçeyrek-II Kaya Mezarının Bulunduğu Kayalık

Foto.6 Aliçeyrek-II Kaya Mezarı

Foto.7 Asma Köyü ve Kaya Mezarının Bulunduğu Bölge

Foto.8 Asma Kaya Mezarının Günümüzdeki Durumu

Foto.9 Kızılkule Kalesi, Kaya Mezarı ve Kutsal Alanı

Foto.10 Kızılkule Kaya Mezarı ve Kutsal Alan için Yanlış Kesilen Bölüm

Foto.12 Göктаş Kaya Mezarı

Foto.13 Göктаş Kaya Mezarı Girişi

Foto.14 Aşağı Aktaş Kaya Mezarı Girişi

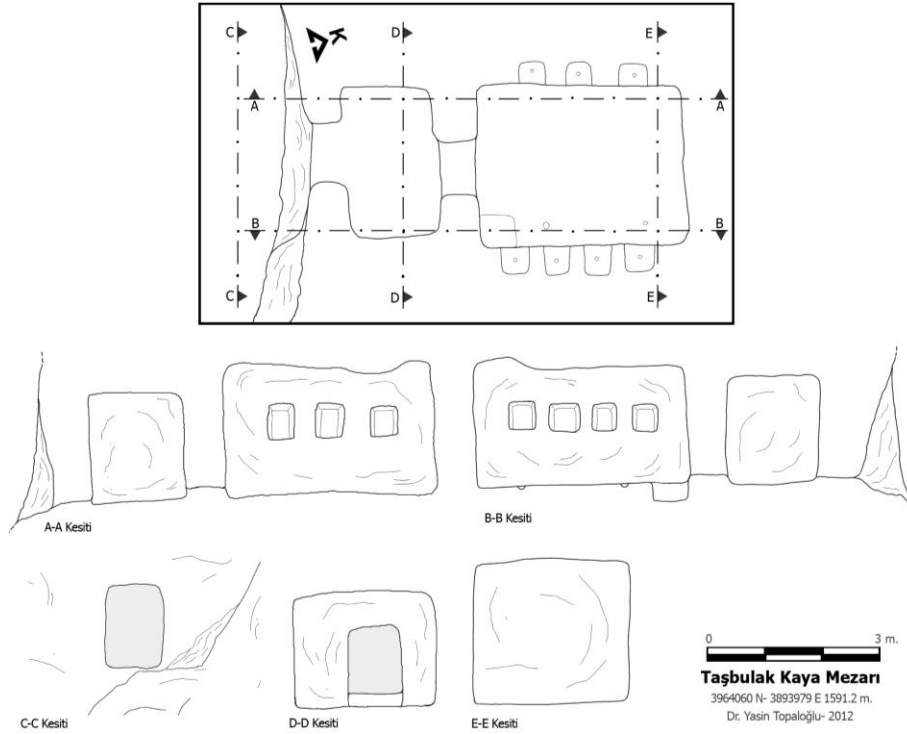
Foto.15 Aşağı Aktaş Kaya Mezarı Seki (Ölü Yatağı)

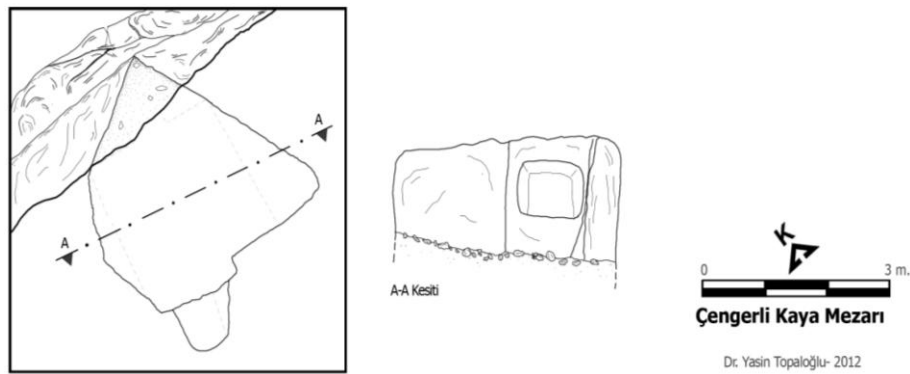
Foto.16 Aşağı Aktaş Kaya Mezarı

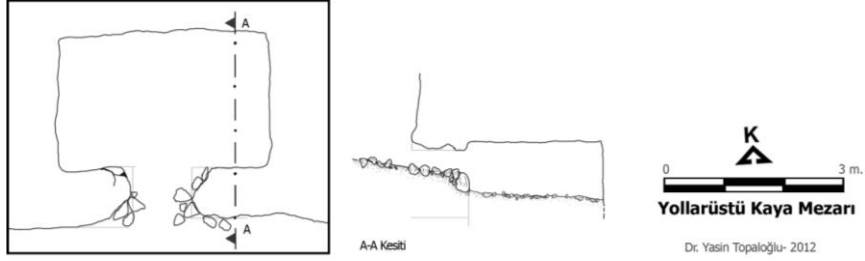
Foto.16 Aşağı Aktaş Kaya Mezarı Kutsal Alanı

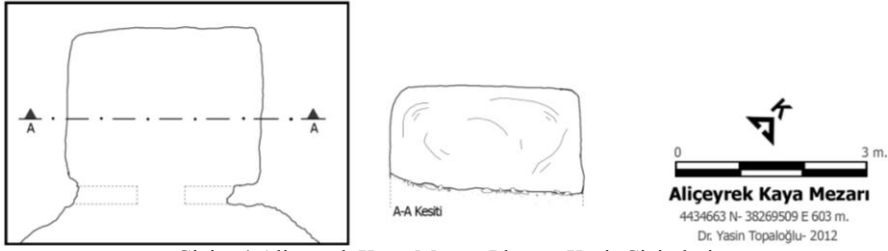
Çizim 1 Taşbulak Kaya Mezarı Plan ve Kesit Çizimleri

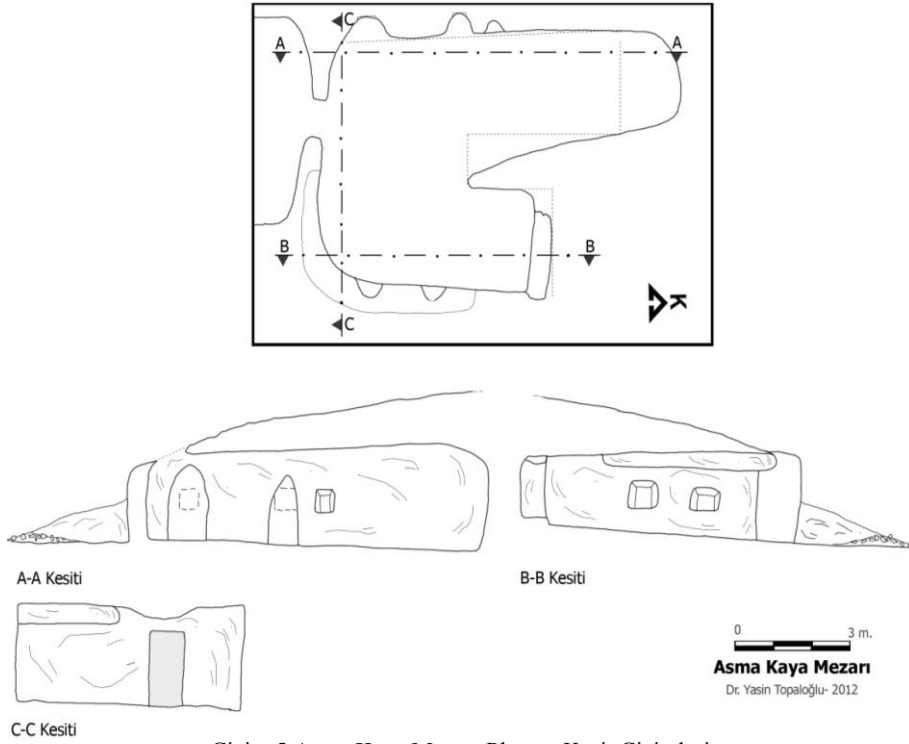
Çizim 2 Çengerli Kaya Mezarı Plan ve Kesit Çizimleri

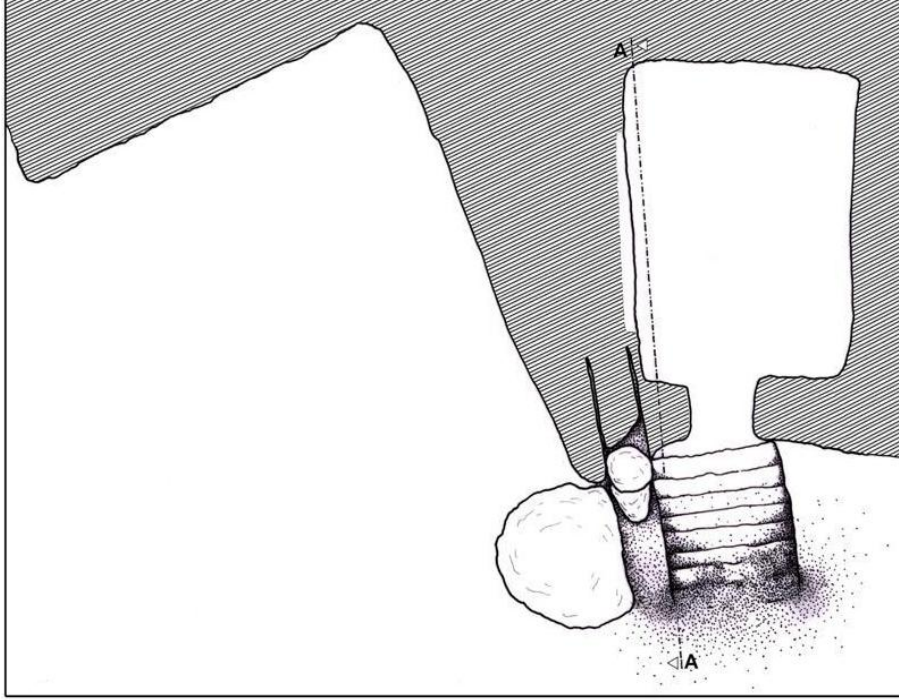
Çizim 3 Yollarüstü Kaya Mezarı Plan ve Kesit Çizimleri

Çizim 4 Aliçeyrek Kaya Mezarı Plan ve Kesit Çizimleri

Çizim 5 Asma Kaya Mezarı Plan ve Kesit Çizimleri

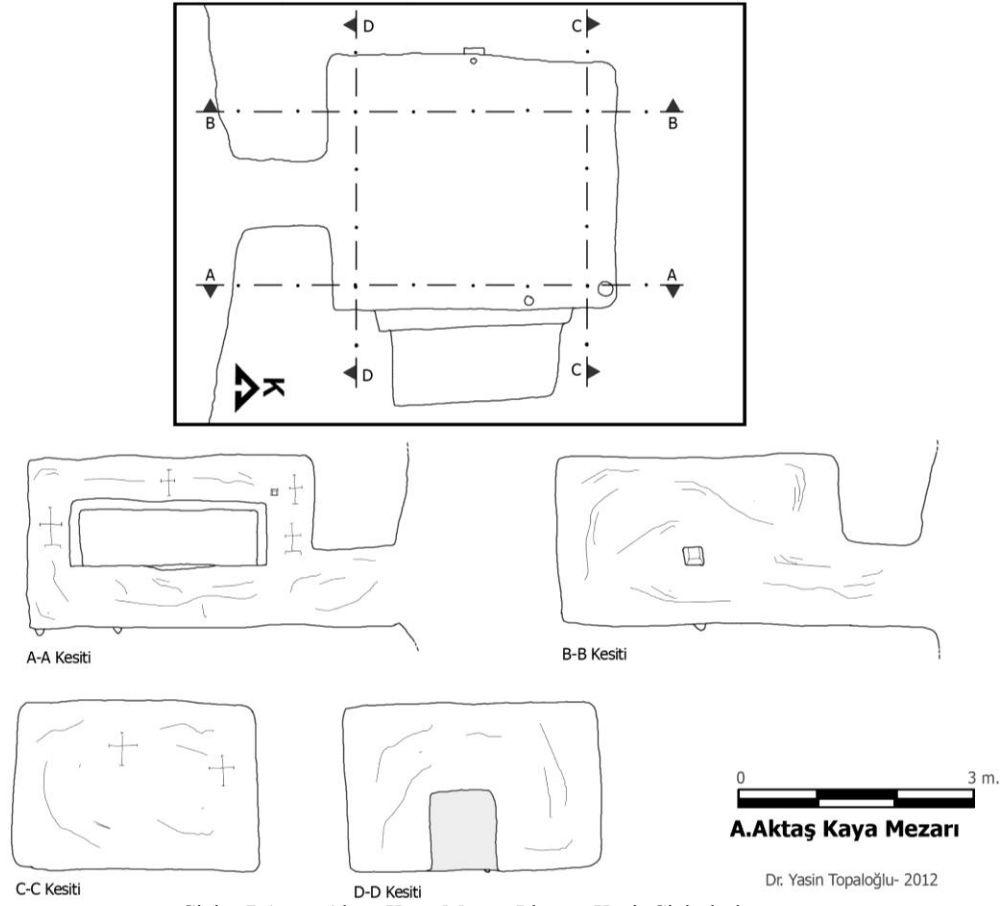

A-A Kesiti

Asma Kaya Mezarı

Dr. Yasin Topaloğlu- 2012

Çizim 6 Kızılkule Kaya Mezarı Plan ve Kesit Çizimleri

Çizim 7 Aşağı Aktaş Kaya Mezarı Plan ve Kesit Çizimleri

KAYNAKLAR

- ARSLANTAŞ, Y. 2008:** “Yukarı Fırat Bölgesi’nde 2006 Yılı Yüzey Araştırmalarında Tespit Edilen iki Yeni Urartu Kaya Mezarı”, Doğu Anadolu Araştırmaları-2008, Elazığ, 107-116
- BARNETT, R.D. 1963:** “The Urartian Cemetery at Iğdır”, Anatolian Studies X III, Ankara, 153-198.
- BAŞGELEN, N. 1986:** “Doğu Anadolu’dan Demir Çağı’na Ait Bazı Yeni Bulgular II”, Arkeoloji ve Sanat 32/33, İstanbul, 25-30
- BAŞGELEN, N. 1998:** “The Çelikli-Erzurum Rock-Cut Tomb”, Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel. Karatepe’de ki Işık Halet Çambel’e Sunulan Yazılar, (Ed. G. Arsebük-M.J. Mellink- W. Schirmer), İstanbul, 95-103
- BELLİ O.-E. KONYAR, 2003:** Doğu Anadolu Bölgesi’nde Erken demir Çağı Kale ve Nekropolleri, İstanbul
- BELLİ, O.-A. CEYLAN, 2002:** “A Bronze Age And Urartian Fortress in the Northeast Anatolia, Yoğunhasan”, Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology - TÜBA-AR-5, 119-142
- BİNGÖL, A. 2002:** “Karayazı’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları” Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2,28-29, Erzurum, 173-190.
- BİNGÖL, A. 2003:** En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, A.Ü. Basılmamış Doktora Tezi, 2003, Erzurum.
- BURNEY, C.A. 1966:** “A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalıdere” Anatolian Studies 16, 55-111
- CEYLAN, A. 2001:** Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Ankara.
- CEYLAN, A. 2003:** “2001 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları” 20. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, Ankara, 311-324
- CEYLAN, A. 2004:** “2002 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları”, 21. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, Ankara, 263-272
- CEYLAN, A. 2005_b:** “The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age”, Anatolian Iron Ages V, London, 21-29
- CEYLAN, A. 2006:** “2004 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzey Araştırmaları” 23. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara; Topaloğlu, 2011
- CEYLAN, A., 2008;** Doğu Anadolu Araştırmaları (Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır), Erzurum
- ÇAVUŞOĞLU R- H. BİBER, 2008:** “Van-Kalecik Urartu Nekropolü Üzerine Bir Değerlendirme” Aykut Çınaroğlu’na Armağan, Ankara, 189-212
- ÇEVİK, 2000:** Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri, Ankara.
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1982:** Diauehi’de Bir Urartu Kalesi: Umudum Tepe (Kalortepe), Anadolu Araştırmaları-VIII, İstanbul, 191-203
- ÇİLİNGİROĞLU, A. 1998:** “Urartu’da Tapınma ve Tapınma Yerleri”, Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel. Karatepe’de ki Işık Halet Çambel’e Sunulan Yazılar, (Ed. G. Arsebük-M.J. Mellink- W.

Schirmer), İstanbul, 229-233 vd.

- ÇİLİNĞİROĞLU, A. 2011**, “**Urartu Dini**”, Urartu: Doğu’da Değişim, (Ed. K. Köroğlu- E. Konyar), İstanbul.
- DANIK, E. 2001**: “**Vasgirt Kaya Mezarları Hakkında İlk Gözlemler**”, İdol-Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi- 9, 12-16
- DERİN, Z. 1993**: **Demir Çağ’da Doğu Anadolu’da Ölü Gömme Gelenekleri**, Ege Üniversitesi Basılmamış Dok. Tez., İzmir.
- DİNÇOL, A.M. 1994**: “**Cultural and Political Contacts Between Assyrian and Urartu**”, Tell Aviv 21-1, 6 vdd.
- ERKMEN, M.-A. CEYLAN, 2003**; “**Pasinler Kalesi Kazısı 2001**”, 13. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu, Ankara.
- GİRGİNER, K.S.**, “**İğdir’da Bir Urartu Mezarlığı**”, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi-25, Erzurum, 253-306
- GÜNAŞDI, Y.-Y. TOPALOĞLU-A. BİNGÖL-A. CEYLAN, 2012**: “**Erzurum, Erzincan Kars, İğdir İlleri Yüzeysel Araştırmaları-2010**”, 30. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara.
- HUFF, D. 1968**; “**Das Grab von Doğubeyazıt. Seine Stellung unter den Urartäischen und iranischen Fels Gräbern**”, X. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 87-95
- İŞİK, F. 1987**: “**Şirinlikale, Eine unbekannte Urartäischen Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmalern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens**”, Belleten LI /200, Ankara, 497-534
- İŞİK, F. 1995**: “**Die offenen Felsheiligtümer Urartus und ihre Beziehungen zu denen der Hethiter und Phryger**”, Documenta Asian-II
- KARAOSMANOĞLU, M. 2004**: “**Urartu Kaya Mezarlarının Kökeni Üzerine**”, Anadolu’da Doğdu- 60. Yaşında Fahri Işık’a Armağan, (Ed. H. Işkan, G. Işın), İstanbul, 419-423
- KLEISS, W.-H.HAUPTMANN,1976**: **Topographische Karte von Urartu**, Berlin.
- SEVİN, V. 1982**: “**Van Kalesi’nden Bir Kaya Mezarı ve Urartularda Ölü Yakma Geleneği**”, Anadolu Araştırmaları- VIII, Ankara, 151-158
- KOÇHAN, N.-BAŞARAN, C. 1986**: “**Diyadin Çevresinin Arkeolojik Araştırması ve Toklucak Kaya Dehlizleri**”, Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi 14, Erzurum, 235-254
- KONYAR, E.**, “**Urartu Mezar Tipleri ve Gümü Adetleri**”, Urartu: Doğu’da Değişim, (ed. K. Köroğlu - E. Konyar), İstanbul, 2011.
- KONYAR, E. 2004**; **Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzeysel Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi**, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- KONYAR, E. 2005**: “**Urartu’da Mezar Tipleri ve Gümü Adetleri**”, Turing Türkiye Belleteni- 89, 36-40.
- KOZBE-CEYLAN, vd., 2008**: **Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri- 6a-b Demir Çağları**, İstanbul.
- KÖROĞLU, K., 2005**: “**Doğu Anadolu Kaya Mezar Gelenekleri**”, Arkeoatlas-4,

120-121

- KÖROĞLU, K., 2007:** “New Observations on the Origin of the Single-Roomed Rock-Cut Tombs of Eastern Anatolia”, Belkis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan, (ed. M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, H. Peker), İstanbul, 445-456
- KÖROĞLU, K., 2008:** “Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu’daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni”, Arkeoloji ve Sanat-127, 21-38
- LEHMANN, C.F.-HAUPT, 1931:** *Armenien Eins und Jetzt*, Berlin-Leipzig.
- ÖĞÜN, B. 1974:** “Urartu Halk Mezarları”, Cumhuriyet’in 50. Yıldönümü Anma Kitabı, 443-469.
- ÖĞÜN, B. 1978:** “Die Urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos”, The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology, (ed. E. Akurgal), Ankara, 61-67
- ÖZKAYA, V. 1994:** “Erzurum-Horasan-Aliçeyrek Köyü Yüzey Araştırması”, XI. Araştırma Sonuçlar Toplantısı, Ankara, 379-397
- PİOTROVSKİ, B.B. 1966:** *Regno di Van. Urartu*, London.
- SAGGS, H.W.F. 1953:** *Some Ancient Semitic Conceptions of the Afterlife*
- SALVİNİ, M. 1995:** *Die Religion der Urartaer*, Darmstadt.
- SEVİN, V. 1994:** “Three Urartian Roc-cut Tombs from Palu”, Tel Aviv 21, 58-67.
- SEVİN, V. 1986:** “Urartu Mezar Mimarisine Yeni Katkılar”, Anadolu Araştırmaları-X, 329-350
- SEVİN, V. 1987:** “Elazığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1985”, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 279-300
- SEVİN, V. 1988:** “Elazığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1986”, V. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, Ankara, 1-44
- SEVİN, V. 1989:** “Elazığ- Bingöl İlleri Yüzey Araştırması, 1987”, VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 451-500
- TARHAN, M.T. 1994:** “Resent Research at the Urartian Capital Tushpa”, Tell Aviv 21-1, 22 vd.
- TEXİER, C. 1839-42:** *Description de l’Arménie La Perse Mésopotamie*, Paris
- TOPALOĞLU, Y. 2009,** *Kuzeydoğu Anadolu’da Urartu’nun Tarihi Mirası (Kalıntıları ve Arkeolojik Verileri)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bas. Dok. Tez, Erzurum
- TOPALOĞLU, Y. 2011:** “İğdır Bölgesi’nde Yeni Urartu Kaya Mezarları Tunç Çağı” *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13-2, Edirne, 309-326.
- TOPALOĞLU, Y. Y. GÜNAŞDI, A. BİNGÖL, A. CEYLAN, 2011:** “Erzurum, Erzincan Kars, İğdır İlleri Yüzey Araştırmaları-2009”, 29. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara.
- ÜNAL, A. 1975-76:** “Hititlerde Ölümlere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler”, *Anadolu XIX*, 165 vd.
- YİĞİTPAŞA, D. 2010:** “Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi-25*, 177-202.